

NEMES NAGY ÁGNES

A gondolj-rám-virág

*A gondolj-rám-virág,
az volna szép, az volna szép,
a gondolj-rám-virág,
az barna-kék, az barna-kék
(csak volna barna, volna kék,
a gondolj-rám csak volna szép,
mert nincs ilyen).*

*A nefelejcs azt mondja: nem,
a gondolj-rám: igen, igen,
azt mondja, hogy: igen.*

I.

Rá kell tennünk az életünket arra, amit soha egyáltalán nem tudunk megérinteni. Ez képtelenség. Ez halál. Ezt kell megtenni.
(Simone Weil)

Nemes Nagy Ágnes költeményének címszereplője, a „gondolj-rám-virág” neve költői szóalkotás, olyan szó, amelyet hiába keresnénk a szótárakban: „nincs ilyen”. Azonban ez a hallatlan kifejezés mégsem tűnik jelentés nélkülinek; különös módon előhívja bennünk a megértésére irányuló várankozást. Az új szó ugyanis nem a semmiből, hanem a nyelvismeret, a nyelv tudásának mélyéről teremt elénk: egy másik, jól ismert virágnév, a „nefelejcs” felidézésével, mintegy annak újraírásaként.

A két virágnév – kiváltképpen így, egymás társaságában – a megértés párbeszédmodelljét reprezentálja: azt, hogy bármely (nyelvi) megnyilatkozás megértése voltaképpen válasz a bennünket elérő szövegre. A két virág nevében egy-egy apró dialógus rejtőzik. „– Ne felejt! – Nem felejtetek” – így az egyik párbeszéd. „– Gondolj rám! – Gondolok rád, igen, igen, igen!” – hangzik a másik.

Tartalmában ugyanaz, és mégsem. Az első párbeszédben tiltásra tagadás válaszol, a másodikban – kérésre a készséges, odaadó, háromszoros igen.

Azáltal, hogy a vers szembesíti a közismert virágnevet a látszólag referencia nélküli új szóval, a kitalált virág nevével, a „nincs ilyen” tükrében a „lehetséges” ragyogtatja fel. Vagyis meggondoltat, felismertet valami nagyon is valóságosat (nem a látható, inkább a „reményelt dolgok valósága” értelmében), amit a nyelv reflektálatlan, mindennapi használata elfed: örök vágyunkat a marandóságra, a mulandóság és a felejtés törvényének tudatában.

Ez a költemény – mind a valóságos nefelejcs, mind a képzeletbeli, vágyott gondolj-rám-virág megidézésével – referenciális utalások nélküli búcsúhelyzetet teremt: olyan szituációt, amelynek nincsen azonosítható, versen kívüli megfelelője, amelyre konkrétan rá lehet mutatni. Ő maga lesz ugyanis a búcsú helye, a búcsú jelenete, ahol a felejtés veszélye miatti szorongás keríti hatalmába – az elválás fájdalmán túl – a búcsúzó feleket. Az egymás felejtésének félelme a halálfélelem egy fajtája: a végső megsemmisüléstől való félelem – a másik számára.

És akkor: a virágok nevében rejtőző felszólítás a nem-felejtésre valamiféle racionalizálhatatlan életremény kifejeződése lenne? Az élet folytonosságának feltámadó hite az elkerülhetetlen halál bizonyosságával szemben? A „Ne felejt!” és a „Gondolj rám!” kérelmében minden esetre egybeforr az elválás veszteségérzése és a megemlékezés erejébe vetett hit, s egymás által kockára tétetik a hiány és a megtart(at)ás.

A búcsú virágainak nevében olyan (fel)hívás rejtőzik, amely elől nem lehet kitérni, azaz: mindenképp válaszolni kell rá; a válasz pedig felér egy ígérettel, elköteleződéssel a nem-feledésre, a másik emlékezetének megőrzésére. Az ilyen hívásra adott válasz, ígéret azonban a lehetetlent kísérti; hiszen két, időben különálló, azaz egyidejűleg nem jelenlévő dolog, esemény teljességgel lehetetlen egyidejűségét követeli meg. Nem lehetséges „megőrkíteni a múltat”, „rögzíteni az emléket”; az emlékezés ugyanis mindenkor kénytelen igénybe venni a képzelet transzfiguratív tevékenységét, ami átforgalmazza az emléket, hiszen csak ezen az áron őrizheti meg. Az emlékezés virágaival – még inkább: azok pusztá nevével – hadat üzeni az elmúlásnak: több mint kockázatos vállalkozás.

Nemes Nagy Ágnes költeménye ennek a kockázatnak a lehetőségét – a lehetetlen lehetőségét – kísérti, a nemlétező virágnak a létező fölé rendelésével: nem elég a nefelejcs, a gondolj-rám-virág kellene: „az volna szép, az volna szép”. Olyan virág, olyan valami kellene, ami több annál, mint ami a szó megszokott értelmében átadható; olyasmi, aminek a pusztá létezéssel szembeni többlete az

adott helyzetben, az időn túlra ragadja a lelket. Akárcsak a valódi ajándék, amelynek nem a meghatározott dologi létezésében rejlik az értéke, hanem éppen ajándék-mivoltában: abban, hogy lehetővé teszi az adást, az ajándékozást, valaminek az ajándékként történő megjelenését. S ahogyan a valódi ajándék sem illeszkedik be a birtoklásnak semmiféle rendjébe – hiszen magát az adást, az ajándék igazi adományát senki nem birtokolhatja –, s nem is létezik kézzelfogható módon, hanem „csak” elfogadásának örömeiben s viszonzásának vágyában tapasztaljuk, a gondolj-rám-virág is azt a paradoxont rejti magában, hogy olyasmint kérünk és ígérünk általa, amivel nem rendelkezünk, s hogy egyidejűleg meg is kell jelennie, meg nem is.

A gondolj-rám-virágról, amely a valóságos nefelejccsel ellentétben nem létezik („nincs ilyen”), a rá irányuló – nagyon is valóságos – vágyban szerzünk tudomást. Ebben a vágyban, melynek követelő ereje az éhségéhez hasonlítható, titokzatos hajtóerő működik, ugyanis tárgya maga a lehetetlen. Amikor elbúcsúzunk valakitől, s azt kérjük tőle, őrizzen meg az emlékezetében, a lehetetlent kérjük: azt kérjük, semmisítse meg a bennünket elválasztó távolságot, és tekintse valóságosnak jelenlétünket, amely adott helyzetben csak képzeletbeli lehet. És mégis ezt kérjük, erre vágyunk: a távolság legyőzésének teljesíthetetlen ígéretere.

Az az erő, amit ez az élethosszig tartó, csillapíthatatlan vágyunk előidéz, a nem kevésbé enigmatikusan működő emlékezés; ennek rendeltetése, hogy megmutassa nekünk létezését az, ami nem létezik. („... a gondolj-rám-virág, az barna-kék”.)

Az emlékezés: visszatérés az emlékezetben, ismétlődő kísérlet az emlék megőrzésére, az emlékezet állandó veszélyeztetettsége közepette. Az emlékezésben tehát éppen a működés, a visszatérés, a megőrzésre törekvés a lényeges; az, ahogyan – sajátunkká téve – megtartjuk az emléket, megidézzük annak közelségét, amely így gazdag sokféleségében jelenik meg számunkra; maradandó lesz, annak eredményeképpen, hogy gondolunk rá. Az ilyen rá gondoló emlékezés azonban nem szünteti meg a feledést és a távolságot; ellenkezőleg, ezeket bizonyos értelemben megőrzi, miközben – soha véget nem érően – a leküzdésükre törekszik. A távolság és a közelség, a felejtés és a megőrzés, az elválás és a hűség – mintegy egymásba foglalva – egybetartozik az emlékezésben. Ezért az emlékező tekintete soha nem csupán vissza, a múltba, hanem mindig előre, a jövőbe is fordul. Az emlékezés: várakozás is.

Emlékezni valakire azt jelenti: visszatérésére várni; s hogy ez éppoly lehetetlen lehetőség, akárcsak a valódi ajándékozás, azt az eset mutatja a leginkább, amikor olyan valakire emlékezünk, akitől a halál választott el bennünket. Hiszen ilyenkor éppen az okoz fájdalmat, hogy tudjuk: szerettünk soha többé nem térhet vissza, jelenléte soha többé nem lehet valóságos, csupán csak képzeletbeli. Ám nagyon is valóságos a fájdalom, amellyel gondolunk és a vágy, amellyel vágyakozunk rá, és valóságos a távolléte is. Mostantól kezdve épp e távollét módján lesz jelen számunkra, azáltal, hogy – az emlékezés erejével – újra meg újra megkíséreljük legyőzni a távolságot, megtartani a közelséget, és így megőrizni az eltűnt jelenvalóságot.

Ez az eset ismét megvilágítja az emlékezés természetében valami paradoxonszerűt: azt, hogy benne a vég sajátos módon összekapcsolódik a kezdettel. Az a felismerés, hogy életünkben elmúlt, véget ért valami, amitől el kell búcsúzunk, egy életszakasz végét és ugyanakkor egy másik kezdetét jelenti. Az élet ilyen búcsúzások, fordulópontok sorozata, amelynek töréseken átívelő folytonosságát az emlékezés biztosítja. Azáltal, hogy a régiről megszűnésében megemlékezünk – azaz belsővé, sajátunkká tesszük –, válunk nyitottá az újra, vagyis arra, hogy rákérdezzünk életünk újabb lehetőségeire. És fordítva: az emlékezés folyamatában az emlék nem őrződhet meg változatlanul, hanem – a bensővé tétellel, az egyéni újra átéléssel, amelynek része a feledés is – megújul és ismételt megújulásra vár.

A „visszateremtő” emlékezés ereje – az ajándékozáséhoz hasonlóan – abban a további paradoxonban rejlik, hogy az általa történő megőrzés éppen a lemondás árán érhető el; más szóval, az emlékezés épp a távolság elfogadásából, az elmúlás és a felejtés szükségszerűségének belátásából meríti energiáját. Ezért az emlékezés a magiszóráshoz is hasonlítható: tudjuk, hogy az elvetett mának meg kell halnia, hogy ezáltal felszabadulhasson az új élet. Tudjuk, hogy a végleg elköltözött nincs többé, ám léte éppen az emlékezés felől ad hírt magáról. Amikor emlékezünk rá, e hír visszatérésére várunk.

Az emlékezés tehát: az élet igenlése, annak tudatában, hogy halandók vagyunk. Nem más ez, mint jelenlenni-hagyása annak, ami nem tud kézzelfogható módon megjelenni. Vajon nem épp ebben rejlik a maradandóság ígérete, amire a leginkább vágyunk mindannyian?

Nemes Nagy Ágnes költeményének mindkét „szereplője” – a nefelejcs is és a gondolj-rám-virág is – ennek a vágynak a hordozója, mégpedig a nevükben rejlő felhívás révén, amely az emlékezés ígéretére szólít fel. A válasz azonban, ami a kétféle hívásra adható, különbözik: „A nefelejcs azt mondja: nem, a gondolj-rám: igen, igen, / azt mondja, hogy: igen.”

Mi a különbség a „nem felejtelek el” és a „gondolok rád, igen, igen, igen” ígérete között? Vajon miért részesül előnyben a nemlétező, nevében is alogikus virág, a gondolj-rám ígérete a valóságos nefelejcsénél? Miért tűnhet igazabbnak a háromszor ismétlődő igen az egyszeri, de annál határozottabb nem-nél?

Hallgatózzunk: a képzeletbeli virág igenlő válaszában ismétlődő jellegében – a „nem” határozottságával szemben – mégsem a határozatlanságot érzékeljük, sokkal inkább a gyakoriságot, az emlékezés ismétlődő mozgását, az elmúlt jelenvalólétbe történő ismételt visszatérés ígérését. Ez pedig, úgy tűnik, sokkal inkább megfelel az emlék természetének az egyszeri nem-felejtésnél, hiszen az emlékek világa éppen állandóan változó, újra és újra megértendő, soha nem rögzíthető kifejlésszerűségével igényli az emlékező visszatérést. Innen nézve a „nem felejtelek” hamis hűségígéretnek bizonyulhat, hiszen az emlék egyszer s mindenkorra kisajátító rögzítésére vállalkozik, ami csak az élet elevevétségének, állandó kihívást jelentő mivoltának, sokértelműségének a megszüntetésével lenne elérhető.

A nefelejcs felszólításában az emlékezés mozgását meg-megtörő felejtés tagadása, leplezése rejlik, a gondolj-rám-virág hívásában ezzel szemben – a szakadék, a távolság elfogadásával – a soha be nem teljesülőnek az igenlése. A nem töréseit is magában foglaló, háromszoros igen – válaszként a hívásra – egyet jelent a hűséges kitartással ebben a távolságban – a távolság eltávolítására, a közelségre törekvésben.

II.

Egy műalkotásnak alkotója van, és mégis, ha tökéletes, van benne valami lényege szerint anonim. (Simone Weil)

A gondolj-rám-virág című költemény már a legelső találkozáskor különös rejtélyességével ejti zavarba olvasóját: nem egészen értjük,

valahogyan mégis világos és nyilvánvaló a mondandója. Szóhasználatában puritán, felépítésében egyszerű, a belső utalások, egymásra vonatkozások tekintetében viszont bonyolultnak, szövevényesnek mutatkozik. Titokszerűségével – amelyet egyebek mellett azzal ér el, hogy az idegenszerűvel, az érthetetlenel indít, s az így elért feszültséget mindvégig fenntartja azzal, hogy nem adja meg a jelentéstani kulcsot, nem engedi szemantikailag nyugvóponttra jutni a költeményt – kiváltja a megértésére, az értelemtulajdonításra irányuló vágyat: visszatérésre, újraolvasásra készlet.

Az ismételt visszatérések a költeményhez nem tompítják el a benne rejlő rejtély hívogató ragyogását; ekkor nem a jelentés, inkább maga a titokzatosság válik egyre ismerősebbé.

A gondolj-rám-virág – illetve a rá vonatkozó vágy – ritmikus ismétlődő visszatérése a vers első szakaszában újra meg újra meghiúsítja az olvasó törekvését a megértésre jutásra; ami „földi nézőpontból” tekintve megtudható róla, az vagy abszurdnak tűnik (e virág színe: barna-kék), vagy pedig a valóságos virág, a nefelejcs vonatkozásában képzelhető el csupán („az volna [igazán] szép”, vagyis: a gondolj-rám-virág szebb, mint a nefelejcs). A második szakaszban, a virágok megszólalásának színterén ennek mintha éppen a fordítottja történék: nem a képzeletbeli virág hasonul a valóságos mintához, hanem a konkrét, a kézzelfoghatónak erősödnek fel a vonatkozásai a szimbolikushoz, az eszményihez.

Akkor sem jutunk nyilvánvalóbb érthetőséghez, ha azt a beszédhelyzetet vesszük szemügyre, amelynek a keretében ez a vallomásnak nem mondható, sokkal inkább belső töprengésre, meditációra emlékeztető kis lírai szöveg elhangzik – vagy még inkább, csendben megtörténik. Egy búcsújelenetet képzelhetünk el, amelynek azonban nincs vonatkozása valamely konkrét szituációra – hacsak az nem, hogy a költemény egésze válaszként hat egy ajándékozó gesztusra –, inkább arra a lehetetlenre van vonatkozása, amelyre a vágy irányul; e vágy tárgya ugyanis maga a lehetetlen. Olyasmire vágyakozni, azt kérni, amivel senki nem rendelkezik: különös telhetetlenségre vall; s ezt a kielégíthetetlen mohóságot – paradox módon – éppen az adás gesztusában, az ajándékozásban éljük át a legmélyrehatóbban...

A nevében is meglepetést hordozó gondolj-rám-virág minden várakozást felülmúló, minden számítást keresztező mivoltában – már a vers címétől, illetve legelső sorától kezdődően – a beszédnek, a nyelvhasználatnak egy, a megszokottól eltérő regiszterébe téríti az olvasót, oda, ahol a szavak, a megnyilatkozások túlmutatnak a racionálisan belátható jelentéseken. Ez a távolságot tartó, rejtélyesnek és kifürkészhetetlennek mutakozó költői beszéd azonban – különös módon – mégis világos és logikus. A nem létező, mégis igent mondó virág paradoxonszerű, de nem valószerűtlen, s bár semmivel sem összehasonlíthatóan „barna-kék”, mégsem képtelen jelenség ez az ég és a föld színeit egyesítve magán viselő növény.

A költői nyelv másfajta logikát érvényesítő, megvilágító ereje abban is megmutatkozik, hogy a beszédnek ebben az emeltebb dimenziójában a kitalált gondolj-rám-virág fényében feltárul a másik – a hétköznapi nyelvhasználatból jól ismert – virág nevének beszélő mivolta: a nefelejcsnek, amely a versen kívüli nyelvhasználatban egy valóságos növény pusztá neve, a költeményben újra felismerhetővé válik a sokszori használatból már elkopott, szimbolikus jelentése. Így a költemény világában, a költői nyelv által megmutatkozik valami, ami a mindennapi szemlélet számára rejtve marad: az, ahogyan a két virág – az égi és a földi – egymást értelmezi, egymásra vonatkozik, elválaszthatatlanul összetartozik. A vers nyelvi közegében, ahol a beszélő nevű virág „valóban” meg is szólalhat, a kitalált virág sem lehet kevésbé valószerű; inkább a nefelejcs fokozott szimbolikájú, „égi” párjaként tűnik fel, amelynek a ténylegességét épp a „földi” virág valósága felől érezzük megalapozottnak. Ezzel együtt: a valóságos földi virág, a (kék!) nefelejcs sem volna olyan szép, ha nem hordozná magában – és még a nevében is – az utalást a gondolj-rám-virágra.

Úgy tűnik tehát, hogy a kiismerhetetlenségig, az érthetelenségig rejtkező költői nyelv nem egy „másik”, kitalált, a mindannyiunk által használt, mindennapi beszédétől eltérő, művi nyelvhasználat, hanem, ellenkezőleg, a nyelv hordozta tudást az elhasznátság burka alól újra előhívó – azaz emlékező –, nagyon is valódi, világos beszéd. Más szavakkal: a költői nyelv belső világosságában újra és új módon tűnik elő valami, amit a beszélők a nyelv köznapiságában már elfelejtettek.

A költészet beszédének ez a teljesítménye az emlékezés működése felől világítható meg a leginkább: hiszen az emlékezetben történő visszatérés során sem egyszerűen felidéződik egy múlthoz tartozó emlék, hanem – az emlék újra átélésével – újra eljön az, aki/ami a valóságban már eltűnt, és a jelenlétévé válás e megismétlődő helyzeteiben újra meg újra felismerhetővé válik valami, ami addig rejtve maradt. Az emlékezésnek ebben a feszültségteljes, egyszerre vissza- és előre ható, elvást és megtartást egyesítő, ellentétesen egységes mozgásában az emlékező is kimozdul megszokott pozíciójából, „extázisba kerül”, azaz elveszíti korábbi, jól elrendezettnek és értettnek vélt világának biztonságát, és arra kényszerül, hogy önmagát is mint mást ismerje fel. Így az emlékezés katartikus mozgásában az egykor volt újjá válik, s ennek az újnak a megjelenése – mint a gondolj-rám-virágé – megszakít minden számítást: meglepetés, ajándék.

A gondolj-rám-virág című költemény maga is ajándék, és mint ilyen, magában hordozza azt a paradoxont, amely minden ajándékozó gesztust kitüntet: azt tudniillik, hogy nem vár viszonzást, még szimbolikus értelemben sem, és nem is enged meg semmiféle csereviszonyt. Nem ad ugyanis semmi olyasmit, ami tárgyi vagy szimbolikus értelemben birtokba vehető, és ugyanilyen értelemben viszonzható volna; a vers, a valódi ajándék ellehetetleníti minden számító gondolkodást, mert – a mértéktelenségig menő túlzással – a legtöbbet, a legnagyobbat adja, ami viszont elérhetetlen: vagyis önmagát.

A költemény egésze úgy hangzik fel, mint egy hívás, felhívás erre az önmagát-adásra, illetve ennek fogadására. Válaszolni rá a hívás megerősítésével, vagyis a költemény befogadás általi megismétlésével lehetséges, azzal, ha átadjuk magunkat a költeményből érkező megszólításnak.

„A gondolj-rám-virág, / az volna szép, az volna szép, / a gondolj-rám-virág, / az barna-kék, az barna-kék”. E sorok akárhányadik újraolvasásakor ott találjuk magunkat a nyelvnek abban a dimenziójában, amelyben – a lehetetlen iránti vágy által elragadtatva – a lehetetlen odaadásának ígéretével válaszolunk arra a kérésre, amelyet – a nyelv ajándékaként adódó – gondolj-rám-virág intéz hozzánk. Hogy a benne és általa kifejeződő vágy nem illúzió, azt nem csupán nevének gyors egymásutánban történő kétszeri megismétlése, valamint színösszetételének – a föld és az ég összekapcsolódásából adódó, teljességet idéző – valószerűsége igazolja, hanem az is, hogy a hétköznapi, gyakorlatias gondolkodás hangját hallató, kételkedő, józanságra intő három sor – mintegy elkülönítve a költemény világát betöltő, vágyakozó alaphangtól – zárójelbe van téve: „(csak volna barna, volna kék, / a gondolj-rám csak volna szép, / mert nincs ilyen)”. Majd – a gondolj-rám-virág nem-létezésére utaló, zárójeles sorokat mintegy kiegyensúlyozandó – a lehetetlen vágyát megszólaltató első hét sortól elkülönítve, kiemelt helyen, a vers zárlatában határozottan csendül fel a virágok érthető beszédét megidéző, róluk tanúskodó három verssor: „A nefelejcs azt mondja: nem, / a gondolj-rám: igen, igen, / azt mondja, hogy: igen.”

A virágok nevében rejtőző hívás elfogadása maga is adomány: a „nem”, illetve az „igen” válaszokban kifejeződő ígéret adása; ám ezek olyan ígéret, amelyek megismétlik, és e megismétlés által viszonzózzák a búcsúajándék-virágoknak az el nem felejtésre, illetve az emlékezésre tett ígéretét. Az ígéret adása tehát mindkét oldalról valami elementáris erejű hívásra válaszol, és – valami szétszálazhatatlan kölcsönösségi viszonyban – felelősséget vállal a hívás adományáért.

A vers – sorainak két strófába tagolódásával – maga is megjeleníti a hívásnak és a válasznak ezt a minden számítástól mentes,

csupán az adás és a viszonzás mértéktelen vágyától fűtött, feszültséggel telített viszonyát. A hívás meglepetésként hat, nemcsak azért, mert a szöveg egy nemlétező virág megnevezésével indít, hanem azért is, mert ezt a virágnevet – a vers nyelvérzékünkre apelláló kezdőszavát – ritmikailag is mindjárt hangsúlyos pozícióba helyezi: még mielőtt a jambikus lüktetést érzékelhetnénk, a hangsúlytalan névelővel kezdődő szöveg észrevétlenül ráállít a rejtélyes nevű virághoz illő „drámai” ritmusra. A válasz érkezése hasonlóképpen váratlan, mely mégis az evidencia erejével hat: nemcsak a virágok váratlan megszólalásának ténye lep meg, hanem az a természetesség is, ahogyan a vers engedi előjönni a virágok nevének szükségszerűen megfelelő válaszokat: „A nefelejcs azt mondja: nem, / a gondolj-rám: igen, igen, / azt mondja, hogy: igen”.

A hétköznapi „nem” és „igen” oppozíciója itt megemelkedik, és a kifürkészhetetlen nem mindennapi dimenzióiba enged betekintést. Ezek a szavak ugyanis itt nem utalnak vissza semmilyen konkrét beszédhelyzetre – nem egyetlen valóságos búcsúra van ugyanis vonatkozásuk, sokkal inkább minden lehetséges búcsúra, s arra a minden búcsúban, sőt találkozásban is ott vibráló előretételezésre, hogy majd „csak” a vágy és az emlékezés „lehetetlen” tárgyaktól lesz jelen a másik –, s így az örökkévalóság vágyának a költői szó által történő tanúsításaként szólalnak meg. A virágok megszólalásában, „vállaló mondásában” – mintha mágikus nyelvi aktus lenne – az eskütétel súlyával hangzik az „igen” és a „nem”. Mindkettő a megőrzésre, a megtartásra, a hűségre elköteleződés szava. Csakhogy, míg a „nem” [felejtelek] figyelmen kívül hagyja azt, amit a búcsú helyzetében óhatatlanul fel kell ismerni: az elválás elkerülhetetlenségét, s ezért ígérete csak akkor tűnik teljesíthetőnek, ha megfeledekzik arról, hogy az ember halandó, az „igen” vállalása előretételezi az elválástól távolságra, és ennek ellenében ígéri az újra meg újra ismétlődő visszatérést az emlékezetben: [gondolok rád], „igen, igen”. Az emlékezés erejével történő megőrzés „igen”-je ily módon magában foglalja az emlékezetben tartásra elköteleződő „nem felejtelek” „nem”-jét is [míg a halál el nem választ].

Az emlékezve megtartó életnek az elmúlással dacoló erejét így éppen a halál bizonyossága teszi próbára minduntalan: mintha ezt mondanák a kezdetben vágyakozó, majd (a zárójeles részben) a tényeket tárgyilagosan tudomásul vevő hangvételt végül csendes ujjongásba váltó, ismétlődő „igen”-ek a költemény zárlatában. Innen nézve válik érzékelhetővé, hogy az az „engedetlen evidencia”, amely szinte „átcsap fölöttünk” a költemény olvasásakor, egy rejtetten, mégis rendkívüli pontossággal és szigorúsággal végigvitt „lírai logika” eredménye. A vers ugyanis nemcsak a szavaival, de gondolatvezetése ritmusával, belső felépítettségével is „mond”; így például nem a véletlen műve, hogy a szöveg többi részétől elkülönülnek, és külön szakaszba szerveződnek a gondolj-rám-virág elragadtatott igenlését magában tartalmazó verssorok. A szöveg kifejlését figyelmesebben nyomon követő olvasásban az is feltűnik, ahogyan a zárójelbe tett szövegrész formailag is megmutatja a három szakaszba rendezés lehetőségét. Az ily módon kialakuló, egy négysoros és két hámosoros szakaszból álló versszerkezet mintha egy még hiányos, éppen alakulófélben lévő szonett-kezdeményt mintázna; mintha maga a költemény éppen úton lenne az egyik legszebb versformát, gyönyörködtető rendezettséget képviselő lírai műfaj felé, hogy ennek foglatatában kapja meg méltó helyét – váratlanul – a gondolj-rám-virág „igen”-je.

Így áll előttünk Nemes Nagy Ágnes költeménye – készen arra, hogy megszólaljon; úgy készen, hogy magában foglalja a kérelmet arra, hogy hallgatói legyenek. Erre a kérelemre a megfelelő válasz az olvasó részéről a viszontkérelem: az a kitaró figyelembe tömörülő vágy, amellyel a költemény megszólalását, értelmének megnyílását kéri.

III.

A szép – az ellentétek más egysége közt – magában foglalja a pillanatnyi lét és az örökkévalóság egységét. (Simone Weil)

A műalkotás, ahogyan előttünk áll, az időben létezés bonyodaltságával szembesít. Olvasása időbe telik (az idő telik, ameddig olvassuk), vagyis az időt múlásában érzékeljük; ennek tapasztalása azonban mégis más, mint az „eltelik az idő” gyakran szóba hozott hétköznapi élménye. A jelentésségnek az a forma kiteljesedését kísérő kibomlása, amelynek tanúi voltunk a költemény első végigolvasásakor, inkább az idő „betelésének” viszontagságos tapasztalatában részesített, amelyben a múltat az idő keletkezésének érzékelése egészítette ki.

Az idő keletkezésének krízise abban az erőben nyilvánult meg számunkra, amellyel a vers szövege minduntalan feltartóztatott, és ellenszegült a folyamatos olvasásra irányuló törekvésnek. Már a cím, már az első verssor a jelentésségnek olyan regisztereivel szembesített, amelyek nem illeszkedtek az érthetőségnek a mindannyiunk által megszokott rendjébe, és ezzel a figyelmet a kifejezhetetlenre irányították. Így az olvasás eleve és mindvégig a kimondhatatlanra való előretételezés jegyében zajlott; a szöveg minden sorával, minden elemével tovább táplálta ezt az elvárást, oly módon, hogy az értelemadási kísérleteket sorra megtörte. Ennek ellenére, egy pillanatig sem sodort az értelmetlenség sötétjébe, ellenkezőleg, fel-felvilanó, belső fényjelekkel vezetett el egy nem szavakban kifejezhető, bennünket személyesen érintő, rejtett értelem felismeréséhez.

A felismerés: megvilágosodásszerű élmény, az „így van ez”, „így igaz” érzése, amikor a megértésért folytatott küzdelem egy pillanatra nyugópontra jut. Az ilyen pillanatok győznek meg arról, hogy van a műalkotásban valami „örökérvényű”, valami mindig és mindenkire érvényes igazság, és ezt nem a szerző személye vagy neve szavatolja, hanem az, ahogyan a mű – (nyelvi) megformáltságában – előttünk áll.

A gondolj-rám-virág című költemény azzal lepott meg, hogy – rövid terjedelme ellenére – hosszú ideig magánál tartott: minden egyes sorában újabb és újabb váratlanságok forgatták fel megállapodni vágyó értelemvárásunkat, miközben a vers – ellentmondást nem tűrően – értésünkre adta, hogy „terve van velünk”, fel akar épülni általunk, hogy igazsága ezáltal érvényre juthasson.

A kötelező érvényűség benyomását – azt, hogy a vers egyetlen szava helyett sem állhatna más – nemcsak a szavak, hanem az elhallgatások, a csendek elhelyezése is erősíti a költeményben. A hallgatás látható helyei a sorközök. Ebben a költeményben is sorköz előzi meg a virágok váratlan (de nem véletlen!) megszólalását, jelezvén, hogy most meg kell állni egy pillanatra az olvasásban, mert itt az erőgyűjtés helye ahhoz az ugráshoz, amelyet a nem látható, de „remélt dolgok valósága” felé vezető úton mindenkinek meg kell tennie. A költeménynek az olvasást irányító túlereje akkor tapasztalható a leginkább, amikor – a szöveg végére érve – azzal szembesülünk, hogy a végigolvasás nem juttatott beteljesült megértéshez, s hogy a szöveg egésze tartóztat fel, nemcsak az egyes, megértésnek ellenálló részek, ezért elkerülhetetlennek mutatkozik a visszatérés a műhöz.

Az újraolvasás tapasztalatában kerül előtérbe igazán a műalkotás időben-léte, idővel való átítatottsága. Ekkor ugyanis kiderül, hogy a szöveg újraolvasása nem egy eredeti, első olvasat egyszerű megismétlése; a mű ilyenkor nemcsak jelentéseinek látványos

bővülésével és megújult megjelenítő erejével képes meglepni, hanem azzal is, hogy ugyanúgy igénybe veszi az olvasó figyelmét és a jelentésalkotásban együttműködő készségét, mint az első olvasás idején.

Az újraolvasásra irányuló késztettségünk – amely nem más, mint engedelmes megfelelés a műalkotás velünk szemben támasztott követelményének – megajándékoz az időnek a megszokott felfogástól eltérő, rendkívüli tapasztalatával: mert ilyenkor érzékeljük az időt nemcsak elmúlásában, hanem keletkezésében is. A szöveghez való visszatéréssel az időt engedjük újra visszatérni. Ez nemcsak a szöveg végére érkezésnek abban a fordulatszerű, szellemi éberséget keltő pillanatában történik meg, amikor az olvasás megismétlésének vágya a megszűnést egybekapcsolja az új kezdettel, hanem annak a váratlanságokat a szükségszerűség erejével felmutató, kiélezett rendnek az észlelésében is, amellyel a vers újra meg újra feltartóztat az ismételt olvasások során, és így tart ott magánál, az eldöntetlenségeknek a jövő irányában végtelenül nyitott stádiumában.

A titokzatos virág, a „gondolj-rám” nevének kimondásától a háromszoros „igen”-válasz kimondásáig terjedő költeményt nemcsak lineárisan előrehaladó – keletkező és elmúló – mivoltában érzékeljük az első olvasás alkalmával sem, mert a megértésre törekvésünk már a kezdetektől igénybe vette az emlékezés egyszerre vissza- és előre tekintő mozgását. Más szavakkal: a szöveg olvasásának minden egyes pontján az éppen olvasottakat a már olvasottakra való visszaemlékezés és az olvasandókra történő előretekintés ellentétesen egységes mozgása kísérte, és így a jelenbelivel, a közvetlenül érzékelhetővel együtt felfoghatóvá lett a nem-jelenlévő, az elmúlt és az ezután várható.

Az a szöveg, amely már a címével – a gondolj-rám-virág nevének kimondásával – a lehetetlen lehetőségét helyezte kilátásba, s amely epigrammaszerűen csattanó zárlatával cáfolta az első versszakban – előbb a feltételes módban, majd a tagadásban – megnyilatkozó kételyt, és egyben – mintegy a kételkedésben kitaratás, a végigolvasás jutalmaként – engedte meghallanunk az „utolsó pillanatban” mégis felcsendülő „igen”-t, most visszatérésre, ismétlésre, a lehetetlenre várakozás élményének újra átélésére ösztönöz. A költemény újraolvasásra biztató hívása ezért nem egy „eredeti”, szöveg előtti jelentés reprodukálását kéri olvasójától, hanem a (szöveg által mondottakat) megőrző emlékezés általi jelenlétet, s – ezzel együtt – az olvasás folyamatában kibomló, „eljövendő” értelemre előretekintő, kitarató figyelmet.

A költemény újraolvasása nem ugyanannak az újbóli, változatlan megismétlését jelenti; gyakran tapasztaljuk ugyanis, hogy az első olvasás rejtélyes, belső izzása, a lehetetlenre várakozás feszült ébersége ilyenkor sem veszít intenzitásából. Úgy tűnik, hogy az újraolvasásra biztató szólítás nem másra vonatkozik, mint arra, hogy újra meg újra végighaladjunk a kételynek és a reményteli várakozásnak a szöveg által kijelölt stációin, hogy ismételten meghallhassuk az emlékezés általi megtartatásunkat ígérő, kegyelemszerűen felhangzó, háromszoros „igen”-t.

A műalkotás e különös teljesítményének rejtélyére, hogy sohasem „ürül ki”, hogy jelentéslehetőségei az újraolvasások során nem fognak, sokkal inkább gazdagodnak, az olvasás sajátos diszkontinuitás-jellege világíthat rá. A szövegben való előrehaladás már az első olvasáskor sem volt folyamatos, mert minduntalan megszakították a megértés elé állított akadályok, a kimondhatatlanra történő utalások; az újraolvasásnak a szöveg részéről érkező kérelmében azonban talán még ennél is látványosabban megnyilvánult a törés tapasztalata. Az újraolvasást az tette szükségessé, hogy a megértésünk nem juthatott maradandó nyugvópontokra a szöveg végére érve. A második olvasat mégsem egyenes folytatása az elsőnek, inkább a radikális újakezdés élményében részesít: azt tapasztaljuk, hogy minden átrendeződik és a vonatkozások új konstellációban állnak össze.

Ezért a költeménynek a hozzá való visszatérésre szólító hívása apokaliptikus tapasztalatot ígér: mert a kezdet örömteli és egyben megrendítő élményének újra átélésére nem kerülhet sor másként, csak az egyszer már felépült régi értelem lebomlása és a tőle való elszakadás árán. Ez nem jelenti azt, hogy – mintegy akaratlagosan – le kellene mondanunk a bizonyosságra jutásnak arról a tapasztalatáról, amellyel a szöveg első olvasata jutalmazott (hogy valósággal hallottuk, amint a versbeli virágok megszólaltak); inkább azt kell belátni, hogy az egyszer elért bizonyosság – mint minden más ezen a földön – múlandó (a költemény világából kilépve, a mindennapi tevé-vevés világában bizony gyorsan megfeledkezünk róla: a bizonyosság éppen általunk múlik el). Az újraolvasásban tehát – amely a bizonyosság elérésének mindig megújuló vágyától ösztönözve követi a szöveg önmagához visszatérítő utasítását – az új bizonyosság érlelődésének nemcsak az lesz a feltétele, hogy megváltjunk a régítől, hanem az is, hogy megszűnésében megemlékezzünk róla. Másként szólva, a feledésről nem szabad megfeledkeznie, az elmúlás szükségszerűségét kell belátnia annak, aki „igen”-nel választ az emlékezetben megtartásra szólító kérésre.

Az emlékezés virágait megszólaltató, búcsúhelyzetet idéző költemény így maga is a permanens búcsú helye, ahol az elválásra előretekintés és a megemlékezés kérelmének ismétlődő pillanataiban egyidejűleg van jelen a múlt és a jövő. Az „elmúlásban a keletkezés” e sűrített időtapasztalatot nyújtó pillanatait az tünteti ki számunkra, hogy valósággal megállítják az idő egyenletesen múló folyamatát, és így nem annyira a „múló”, sokkal inkább az „érlelődő” időt érzékeljük.

Hogy mit is jelent a műalkotásban az „érlelődő idő” a lineárisan előrehaladó, a most-pontok egymásutániságaként értett, „múló” idő általánosan elfogadott felfogásához képest, azt a boldogságnak, a gyásznak vagy a gondolj-rám-virág című költeményben is megidézett búcsúnak az életből ismert határtapasztalatai világíthatják meg. Ilyenkor éli át az ember igen intenzíven az örökkévalóság vágyát, amelynek megrázó erejét fokozza az idő „valóságos” tapasztalata, amely ezt elérhetetlennek mutatja: minden elmúlik az idővel, amellyel nem rendelkezünk. Úgy tűnik, nincs menekvés az állandóan múló idő mindent elemészítő hatalmától, s hogy a mi válaszuk erre nem lehet más, mint az állandósult félelem az idő múlásától s a haláltól, mint az élet ellenpólusától.

Mégis – az örökkévalóság mindenek ellenére fel-feltamadó vágyában, vagy talán még inkább, elérhetetlensége belátásának deprimáló tapasztalatában, abban a kínzó hiányérzetben, amely nélküle értelmetlennek mutatja az életet és üresnek az időt – nem éppen róla nyerünk bizonyosságot valamiképp? És ha így van, akkor értelmesen élni nem azt jelenti-e vajon, hogy a bizonyosság e pillanataira való kitarató várakozásban kiálljunk a múló időben-lét próbáját?

Egy költemény olvasása nem épp ilyen kitaratás- és várakozásgyakorlat – „kicsiben”? Abban a feszült, egyszerre vissza- és előrehaladó mozgásban, amellyel a figyelmünk megállapodik egy szövegnél, és addig vár, hallgatózik, amíg a kimondatlan elő nem sejjik és a kimondhatatlan hallhatóvá nem válik, és amely fokozódó intenzitással egyszerre veszi igénybe a fül érzékenységét és az értelem élességét, az időbeliségnek egy másik, a köznapi felfogásától eltérő tapasztalatában részesülünk. Ha valóban „élményszerűnek” érezzük, akként éljük át a műalkotással való találkozást, akkor nem az tűnik fel, hogy közben múlik az idő, fel sem merül az idő „veszteségének” gyanúja; ellenkezőleg, az a benyomásunk, hogy valósággal „időt nyerünk” általa, és ez a benyomás egyre határozottabbá válik abban a késztettségünkben, amely a nála maradásra, majd a hozzá visszatérésre ösztönöz. Ilyenkor nem valamiféle „időtleniséget”, hanem az eleven, érlelődő időt észleljük.

Az olvasásra fordított idő – így érezzük – busásan megtérül az általa nyújtott örömben – olyan öröm ez, amely azon nyomban átfordul az újbóli öröm iránti vágyba –; ilyenkor, a mű általi elragadottság állapotában magát a folytonosan keletkező időt is tapasztaljuk: az önfeledtség ugyanis, amellyel átadjuk magunkat a mű hatásának, magában hordozza a továbbtartás, az elidőzés és a visszatérés igényét. Ez az igény azonban, amelyet az olvasó saját teljesítményeként tapasztal, voltaképpen megfelelés a szöveg vele szemben támasztott igényének. Amikor a költemény azt követeli tőlünk, hogy teljes figyelmünkkel, teljes lényünkkel nála legyünk – valósággal

eksztázisban, önmagunkon, saját helyzetünkön kívül legyünk, tekintettel arra, ami a közvetlenül láthatón túl van –, akkor az időt kéri tőlünk. A költemény olvasása elveszi az időnkét, miáltal – paradox módon – éppen, hogy visszaadja, kárpótolván mindenért, ami az idővel elveszett. A múltal való elidőzésben ugyanis a jelen időt nem úgy tapasztaljuk, mint ami pusztán el-telik, sokkal inkább úgy, mint ami magában összegyűjti az idő mindhárom dimenzióját: visszatérni engedi az egykorvolttal, és – épp ezáltal – belátni engedi azt is, ami hozzánk eljövendő.

Minél több időt szánunk tehát az olvasásra, annál többet és teljesebbet kapunk vissza; úgy tűnik, mintha az oda-vissza adásnak és viszonzásnak ez a kölcsönös feltételezettsége és egyensúlya a műalkotást és befogadását az ajándékozáshoz tenné hasonlóvá. A valódi ajándékozást, mint láttuk, az tünteti ki, hogy semmiféle számítás nem játszik benne szerepet, hanem tisztán az „adni” vágya és szenvedélye működteti, amely a viszonzás általa kiváltott vágyában és szenvedélyében kapja meg viszonzását. Ezért az igazi ajándékkal valami olyasmi adódik, amivel senki nem rendelkezik; így például azzal az idővel, amelynek a végeérhetetlen beteljesedését a műalkotásnál való elidőzés során tapasztaltuk meg.

Az olvasás által érlelődő, illetve betelülő időnek ez a tapasztalata az ünnep példája felől világítható meg jobban, amelynek időjellege a visszatérésben és megtartásban van: hiszen az ünnep megtartására akkor kerül sor, amikor annak – újra meg újra visszatérően – „eljön az ideje”. A megtartásban jelen-lévő ünnep sem esik szét a múlt pillanatok egymásutániségére, hanem – akárcsak az elidőzés a múltal – egybegyűjti az idő teljességét; ez a teljesség az ünnepben – a megtartásban, az elidőzésben, az újra átélésben – adódik mindazoknak, akik részt vesznek benne.

Mivel tehát az olvasás igenlő válasza a műalkotásnak a megformáltsága, artikulációja által kifejezésre juttatott, időt kérő szólítására (szólógtatására) – és mint ilyen, viszontígéret a költeménynek az olvasói elvárásra válaszoló ígéretére –, az elidőzésben a megszólításnak és a megszólítottágnak egy szétszálazhatatlan kölcsönössége érvényesül: a megszüntethetetlen távolság ellenében is megőrzött együttlét valósága.

A gondolj-rám-virág – akárcsak az öt megéneklő költemény – olyan ajándék, amely nem kézzelfogható mivoltában, hanem az ajándékozás (kérésbe rejtett) ígéretével ad hírt magáról, s azzal, hogy – mint minden valódi ajándék – felébreszti a még bőségesebb viszonzás vágyát. Az egymásra gondolás vágyának és ígéretének ebben az egymást sokszorozó kölcsönösségében kitűnik, hogy az ajándékozás tulajdonképpeni tétje az idő, hogy az ajándékozás által adódik számunkra idő.

Az ajándék és viszonzása időt igényel; az egymással így – nem kényszerből vagy kötelességből, hanem hálából – megosztott időt azonban nem érezzük veszteségnek, sokkal inkább esélynek az időhiány kompenzálására. A hálás rá gondolás által távollétében is velünk marad az, aki már vagy még nincs itt, s ilyenkor átéljük, amint az idő – amellyel nem rendelkezünk – adódik; amint a velünk egyidejű jelen, az egykorvult és az eljövendő egymásba fonódva, mintegy megtartva egymást, helyet adnak ittlétünknek.

Továbbá, mivel az igazi ajándéknak meglepetésnek kell lennie, amely megszakít minden számítást és előzetes elvárást, az ajándékozás feltépi az idő közönségesen elgondolt lineáris rendjét. A viszonzás – mivel a „meglepetésszerűen és még többet adni” vágya vezérli – nem lehet azonnali; haladékot igényel, s kitartó, hűséges várakozást; így az (ajándékozás által adódó) időbeliséget nem el-múló, hanem késleltetett, halasztódó voltában tapasztaljuk.

Kitűnik mindebből, hogy a gondolj-rám-virág (vágya) által elindított, végtelen mozgás – az ajándékozása –, amely az átlelkesített időbeliséget halasztással, késleltetéssé változtatja, nem az időben lezajló mozgás, hanem: ő maga az idő. Az idő természetére – végtelen, de nem határtalan mivoltára – a költemény olvasásának tapasztalata figyelmeztet. A versben az idő ritmusként adódik, amelynek érzékelése időt kíván, mégpedig határos időt: nem egyetlen pillanatot, de nem is végeérhetetlen időt, hanem határidővel meghatározott időtartamot.

Mivel pedig az élet végessége is határt szab a számunkra adódó időnek, s mivel halandók vagyunk, ha meg akarunk felelni A gondolj-rám-virág című költeményben felhangzó hívásnak, ezt kell mondanunk: igen, igen, nem felejtjük egymást, amíg csak élünk.

Kategória: Fórum

Denumire autor: Orbán Gyöngyi

Látó Szépirodalmi Folyóirat